

Analîzê Arketîpkî yê Sanika “Xerîb û Nasîb”î*

The Archetypical Analysis of the Tale of “Xerîb and Nasîb”

Okan ALAY*

ALAY Okan, (2023),
“Analîzê Arketîpkî yê Sanika
“Xerîb û Nasîb”î”, Nûbihar
Akademî, no. 19, p.123-
134, DOI: 10.55253/2023.
nubihar.1270069

Genre/Cure: ResearchArticle/
Gotara Lêkolîni

Received/ Hatîn: 23/03/2023

Accepted/ Pejirandin:
09/05/2023

Published/ Weşandin:
30/06/2023

ORCID:
0000-0003-3065-5705

Plagiarism/Întihal: This article
has been reviewed by at least
two referees and scanned via
ithenticate plagiarism website./
Ev gotar herî kêr ji aliyê 2
hakeman ve hatiye nirxandin û
di malpera întihalê ithenticate re
hatiye derbaskirin.

KILMNUS:

Arketîpî eslê xo ercê muşterek yê însanîyetî yê û demanê verên ra mendî û bitaybetî eleqeyê xo sey ziwano sembolik, hîşmendî ra teber muşterek û mîtolojî estî. Nê semedî ra bi teorîyê arketîp yê Jungî û sewbîna formulê hîrê merhelaya rayîrwanîyê qehremanî; “rayîrkewtiş-kamilbîyayîş-agêrayîş” yê Joseph Campbellî na xebate de analîzê sanika “Xerîb û Nasîb” bîya. Bi nê analîzî ameya vînayîş ke sembolîzmê arketîpî sanike de sey yew tesadufî ney, eqsê ci sey yew manaya xorîn û ercê demê qedîman şuxulîyayê û seba nîşanê bedilîyayîş-ravurîyayîşî ca girewtî. Bi sayeyê nê arketîpan pêserîya û dewlemendîya muşterek yê însanîyetî ameya tesbîtkerdiş û heto bîn ra bi nê wesîle dewlemendîya kulturo fekkî ya kirdan (kurdanê zazayan) û ziwane sembolîkê sanike bi hetkarîyê unsuranê muşexes şîrove bîya.

Kilîçekuyî: Folklor, sanike, arketîp, hîşmedî ra teberî, sembolîzm, analîzê arketîpî.

* **Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara, Türkiye / Assoc. Prof., Hacettepe University, Turkish and Foreign Language Application and Research Center, Ankara, Turkey,**
e-mail: okanalay@hacettepe.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3065-5705>

ABSTRACT:

Archetypes are actually the common values of humanity and carry traces of ancient times. It is particularly concerned with symbolic language, the collective unconscious, and mythology. Therefore, in this study, the tale of “Xerîb û Nasîb” has been examined through Jung’s archetypal theory and also Joseph Campbell’s three phases of “separation-initiation-return” that formulate the hero’s journey. Thus, it has been seen that the scorpion symbols are not as an accidental element in the tale, but as indicators with a deep meaning bearing traces of ancient times. Through these archetypes, the common values of humanity are determined and the symbolic language of the rich Kird (Kurdish Zaza) oral culture is interpreted with concrete elements.

Key Words: Folklore, folk story, archetyp, unconscious, symbolism, archetypical analysis.

1. DESTPÊK

Sanikî mehsulê kulturo fekkî û bi taybetî qismêkê edebîyatê fekkî yê. Sey destan, menqîbe û hîkayeyê anonîmî prosesê tarîxî de bi vatişî, fek bi fek û nesil bi nesil heta ewro ameyê. Verê edebîyatê nuşteki de mabênê şarî de zaf cayêko muhîm de yê.

Sanike hem hetê zîwan û formê xo û hem zî hetê kulturo fekkî û kehanî, zaf erc û nimuneyê tradîsyonî muhafeze kenê. Goreyê xo yew mentiq û îmkanê xo yê qebulkerde estê (Borataw, 1958, r.13).

Sanikî wextê qediman ra mîras mendê, tede unsurê mîtolojî û kulturo fekkî, bawerî û tayê formelê qalibî hîna zaf ca gênî û heto bîn ra zî edebîyatê nuşteki rê yew binge awan kenî. Bi mantiqê xo yew mesajo perwerdeyî û însanî danê. “Her sanike sey yew eserê edebî û estetîkî wazena eşkera yan zî nimitkî mesajan bido goşdaranê xo. Beno ke zafê nê mesajan ra ma bi xo ewro zaf fehîm nêkenî yan zî ewro êdî zaf manayanê nê mesajan çin bo. La eynî eseranê hunerê modernî sanikan de zî gelek mesajê cîya-cîyayî estê” (Lezgîn, 2012, r. 50).

Sanike her çiqas her miletî de bi zîwanê milî vajîyê û tayê ercê kulturî xo de mojnayê zî eslê xo de sanikî mehsulê hîş û binêhîş û teberêhîşê kollektîfê insanîyeyî yê û aye ra tede zaf prototîp/arketîp, motif û ercê cîhanşumûlî estê. Bi no cihetî sanikî bi teori û hawayê nîyadayîşîyê cîyayan ameyê analîz kerdiş. Nê teorî û nîyadayîşan ra yew zî nezerîyeyê arketîp a ke eleqayê xo hetêk ra psîkanalîtîkî zî esta.

Na xebate de, no mînwalî de yew sanika kirdkîya ke herema Çewlîgî de qeyd bîya, tekstê “*Xerîb û Nasîb*” seke xususîyeyê ke cor de vajîyayê, o semed ra tîya de hetê arketîpan ra ameya analîz kerdiş. Bi no wesîle beno ke hetê zîwano sembolîk, manayê binêhîş û teberêhîşê kolektîfî ra seba yewna qayde wendişî îmkan bido ma.

Seke yeno zanayîş sanike bi zîwan û teberêhîşê muşterek eleqayê xo mît/mîtos zî esta. Na babete de Eric Fromm vano ke, sanikî û mîtosî, xo bi zîwano sembolîk îfade kerdê û berdewamî de vano ê her di zî bi zanayîşê û vecîzeyê zemanê vîyarteyîyê yewbînan dir eleqadar ê (Fromm, 1990, r. 211). Yanî bi analîz û deşîfrekerdişê zîwano sembolîk, arketîpî ke sîrayetê sanikan kerdê mumkun o cayêko nimtîkî û xorî ra bivejîyê roşnî.

2. ARKETÎP

Termê arketîpî beşa huneran de û sewbîna cigêrayîşanê edebîyatî û felsefeyî de yena şuxulnayîş. Heto bîn ra eleqayê xo mîtoloji û şirovekerdişê hewnan zî esto. Her kamca de bişuxulîyo seba fehmkerdişê form û muhtewayî hetkarîyêka muhîm îfa keno. Belê, arketîp çî yo? Çarçeweyê ey de çî esto?

Carl Gustav Jung seba arketîp wina vano: "Faktorê hemparê zerre de yê ke tesîrê hîşî kenê û teberêhîşê hempar yê her merdimî teşkîl kenî, nînan ra vanî arketîp" (Gökeri, 1979, r. 10). Arketîp bi nê xususîyetê xo ke, hem tesîrkerdişê hîşî hem zî yê teberêhîşî ra eleqedar ê û heto bîn ra zî îrtibatê xo hewnan, sanikan û mîtosî de zî estî û bi nînan bîyayîşa xo berdewam kenî. Labelê ganî no zî bivajîyo ke arketîpî, xeyalê (bi tirkî *îmge*) mubhem/nêbelû yê û encax hetê terz/karakterî ra dinyaya rastekîn de miqabilê xo bivînî hema mewcudîyetê gane benê (Gençtan, 1990, r. 123).

Arketîpî bi her hetê xo cuya rojane de ney, hewnan de û sey eseranê edebîyatê anonîm sanikan û mitos de û reyna tesktanê hunermendan de eşkera benê (Jung, 1996, r. 51). Coka ke arketîp eleqedarê hewn, sanike û mîtos ê, seba tesbît û tehlîlê arketîpan ganî hewcedarîya yew hawayê nîyadayîşîye, yanî terzê nezerîyê newe biba.

Seke cor de zî vajîyabi Jung, bi sayeyê arketîpan yew teori awan keno û bi teorîya arketîpan hewnan, sanikan û mîtan ser o xebatan keno. Xebata xo de nimuneyê ke nê çîyan de tekrar bîyê geno vernîya xo û sewbîna bi hawayê nîyadayîşîya psîkanalîtîk yê Freudî etudan keno (Özkan, 2006, r. 3).

Bi tesbît û tehlîlê arketîpan ke tekstan de ca girewte, cigeroxoxî hem eşkenê zîwanê sembolîk yê tekstî analîz bikerî hem zî eşkenê ercê/pêserîya muşterek yê însanetî, xo tekstanê edebî de çîqas mojnayê, bivînê. Bi nê munasebetî yew tekst, mîtos yan hewn bi dayîyê/doneyê hêzdar û bi yew metodê muayen eşkenê şîrove bibî û manayê nîmîteyê înan fehm bibî.

3. TERZÊ EWNÎYAYÎŞO ARKETÎPKÎ

Seke nameyê xo ra zî yeno fehm kerdiş bîngeyê nê terzê nezerî arketîp ser o awan bîyo û heto bîn ra eleqayê xo psîkanalîtîk ra zî esto. Tîya de konseptê "arketîp", hemmanayê çekuyê "nimuneyo verên", "prototîp" o. Çekuyê arketîpî yunankî ya û

uca ra verê cû dekewta fransizkî (archetype) û uca ra zî ziwananê bînan¹.

Arketîp bi esasê xo dewreyê ewil/verên yê însanetî ra şekil girewto û dem bi dem aver şîyo û axir resayo formê xo yo peyên. Seke yeno zanayîş wexto ke merdim kronolojiye cuye de zaf rey rastê serebûtê eynîyan bêrî, yew mudayo kilm ra pey seba nînan tayê reflekesê qalibî dano û nêyî sey yew tecrube, sey yew vateyê verînan yan zî sey yew nimuneyê ewil xo demanê ameyoxî de xo mojnênê. Nê mojnayîşî dem bi dem, nesil bi nesil berdeyam kenê û benê unsurê muhtewayê teberêhîşê yê kollektîfî.

Ronayoxê psîkolojiyê analîtîkî Jung, vato ke bi eslê xo arketîpî erc û mîrasê pêro însanîyetî yê û heto bîn ra xeyal (îmge) û îmajî zî ke nesil bi nesil demo vîyarteyî ra heta nika xo resnayê û cuya rojane ra heta tekstanê edebî zafê waran ser o tesîr kerdê. Arketîpanê “anîma-anîmus”, “versî”, “egoyê zereyî/pêroyî” û “maya berze”, sey arketîpî ke demê averşîyayîşî de vejîyayê orte terîf kerdo (Jung, 1999, r. 62). Sewbîna Gürol zî derheqê arketîpî ke xo sanikan de bi ziwane sembolîk û motifan mojnayen ra wina îzah keno: “Pêro mîtosî, efsaneyî, sanikê perîyan qalibê çalakî/têgêyayîşê yê cîhanî yê merdiman ê û xo bi îmaj anê ziwani. Nê motif û îmajî seranserê tarîxî de sey şeklanê tewir-tewir muşexes benê û xo mojnayenê” (Gürol, 1993, r. 199).

Arketîpî ke bi sembolan xo mojnênê ra seke na xebata ma de zî aseno mehsulan yê kulturo fekkî (oral culture) ra yewî, sanikan de bi namekerdişê Joseph Campbellî, demê rayîrê “rayîrkewtiş-kamilbîyayîş-agêrayîş” de vejenê meydan. “No heqîqet zî nê sanikan û sey tekstanê hikayekerdîşanê bînan de wina tezahûr beno. Qehreman verê cû keyeyê xo ra cîya beno û keweno cayo/welato dûrî û uca de zafê macerayan, çîyanê zehmetan ciwîyayeno û dima ra zî bi yew xelat tepîya agêreno (Işık, 2009, r. 13). Na rayîrwanî yan bi îfadeyo bîn nê hîrê merhaleyî ke tîya de bîyê mewzubahîs, hetê sosyo-ekonomî û psîkoloji ra zî yew xurtbîyayîş/averşîyayîşê pêroyî ya (Dökmen, 1987, r. 86).

Xulasa terzê nezerîyê arketîpî prensîbanê xo yê bingeyî verê verîkan psîkoloji ra, labelê sey şaxanê zanistê tarîx, sosyoloji û antropoloji û sewbîna metodê rexnekerdişê bînan ra zî geno û bi îtîbarê esasî metodêko giranîya xo dano eserî. Bi taybetî 1940 ra pey Rojawan de “têkilîya eser-wendoxî” na nezerîye aver şîna û dima ra Tirkîye de serranê peyênan de xo rê ca vînena. Na teorîya arketip, eseranê kurdî de baxusus ê kirdkî/zazakî de newe-newe hayo yeno naskerdiş û tetbîq kerdiş.

4. ANALÎZÊ ARKETÎPKÎ YÊ SANIKA XERÎB Î NASÎBÎ

Analîzê arketîpî çarçewaya arketîpî û bingeyê psîkanalatîk esas gena. Bi no konteksî, na xebata de sanika Xerîb û Nasîb, yew sanika Çewlîgî ke bi vatişî, yanî

1 <https://www.tdk.gov.tr/sozluk>

bi neqlê fekkî (oral) demo vîyarteyî ra resaya demo nikayî hetê unsurê arketîpan ra yena ercnayîş.

No analizê arketîpî de armanc, verê cû arketîpanê sanike tesbîtkerdiş o, dima ra zî bi sayeyê nê arketîpan, karakteran û serebûtanê sanike û zîwanê sembolîk yê tesktî bi doneyanê muşexesî şîrevokerdiş o (Boran, 1994, r. 206). Bi no qayde mana û zîwanê bîn yê eserî sewbîna benî eşkera.

Sanika ke tîya de yena tehlîl kerdiş seba tasnîfê motif û tîpanê ci xebata Alay (2005, r. 58, 73-75) û seba îktîbasê kirdkîyê orîjînal yê sanike xebata Valêrî (2021, r. 71-76) ameyê esas girewtîş. Na sanike ra teber yewna sanike; "Alik û Fatik" û yan zî bi nameyê xo yê bîn; "Pepûk" zî esta ke hetê temayê damêrî û way-birayî û sewbîna hetê unsurê arketîpan ra manenê na sanike, labelê tîya de tena analizê "Xerîb û Nasîb" bena.

4.1. Bi Kilmekî Sanika Xerîb û Nasîbî

Campbell sanike sey yew rayirwanîyê qehremanî îzeh keno, cêr de rêz bi rêz destpêkerdiş ra heta qêdîyayîşî sey yew maceraya cuya eşkera bîya:

- a) Yew dayik û babî ra nameyê Xerîb de yew lajê înan esto, la badê mergê dayike, merik newe ra zewicyeno û qicê înan Nasîb yeno dinya.
- b) Wexto ke Xerîb û Nasîb şînî kolîyan ûca de rastê yew kalî yenî, o bixoz Xizir aleyhîselam o.
- c) Xizir aleyhîselam Nasîb ra vano, mi ber weverê royî, la o hetkarî nêkeno. Gama ke Xerîb ra vano, o ci rê hetkarî keno, Xizir zî seba hewlîya ey yew gayo zerd o sehrên/efsunkar dano ci û vindî beno şino.
- ç) Dêmarî her çend baş miqatê Nasîbî bika zî, o vera zeif/neçar beno, Xerîb ey ra xurtêr beno. A zî yew dek û dulab kena, mêrdê xo xapinena û vana seba qicanî binê erdî de yew odayo taybetî awan bikero ke uca de hîna baş bibî.
- d) Dêmarî uca de werdê weşan dana Nasîbî, çîyê xirab û pişwerdê zî dana Xerîbî. Cinê bi no qayde hêvî kena ke Xerîb bibo neçar/zeyîf, lajê aye Nasîb zî tewr gird bibo.
- e) Xerîb, destê xo saweno estrîyê gayo zerdî uca ra şit yeno û bi ey pîzê xo keno mird. Wexto ke di birayî uca ra vejenê, ewnîyenê Xerîb hîna xurt bîyo, la Nasîb xilafê ey hîna bîyo neçar.
- f) Dêmarî zaf qeherîyena, gama ke Nasîbî ra sebebê ci persena, hayê gayo zerdî bena. O semed ra xo nana nêweşî ke mêrdê xo bixapino û ci ra vajo encax bi goştê gayo zerdî weş biba.
- g) Xerîb çiqas razî nêbo zî qîrarê birnayîşî gayo zerdî danê, labelê kamcin kardî anî, nêbirnena, Nasîb înan ra vano, tena karda ke Xerîb de ya, bi aye eşkenê sere bibirnê.

h) Gama ke kard anî, ga birnenê, gayo zerd bi estîrîyanê xo Xerîb nişka geno, xo ra pey yew tefir duman vejeno û remeno şino.

i) Gayo zerd û Xerîb yew merg de îstirehet kerdêne ke yew dev yeno herişê gayî keno, lef virazyeno û axir bi fêlbazî gayî fineno erd. Dev tam hayo gayî kişeno, ga ci ra rêca dexelet keno, Xerîb emanetê ey keno, ci ra vano qarişê ey nêbo.

î) Dev, seke soz dabi ey, qarişê Xerîbî nêbeno, xo reyde beno koşka xo.

j) Xerîb, badîna sirranê dev museno. Rojêk dev, keye ra vejîyeno şino, mifteyê devî geno û pêro zernanê ey zî dizneno, bi estorî remeno.

k) Xerîb şino cayêko dûrî, uca de xo rê koşkêk virazeno û yew keynaya rinde reyde zewicyeno û şa beno.

4.2. Hetê Hîrê Merhele ya Rayîrwanîyê Bêpeynî yê Qehremanî ra Analîzê Arketîpî

Seke sernuşte ra zî eşkera yo seba tesbîtê ziwano sembolîk û arketîpî, metodê Joseph Campbellî ke sey hîrê merhale ya rayîrwanîyê qehremanî, “rayîrkewtiş-kamilbîyayîş-agêrayîş” (Campbell, 2000) formul bîyo tîya de yeno tetbîq kerdîş.

4.2.1. Merheleya Rayîrkewtişî

Gama ke sey cuye naturalî, cuya sanike zî rayîrê xo de berdeyam kerdenê nişka ra dadîya Xerîbî mirena û babîyê ey zî newe ra zewijyeno. No zewaj ra pey damêrriya xirab û hesûd dekewna heyatê Xerîbî û sewbîna ci rê nameyê xo Nasîb yew bira beno. Merheleya “rayîrkewtişê ey o verên no ye ke cuya bextewerê Xerîbî tîya de xerepîyena”.

No rayîrkewtişî de gama diyin zî damêrri herçend miqatê lajê xo Nasîbî biba zî, o Xerîb ra zeîfêr û xirabêr beno, hesudê aye zafêr beno û seba her diyan yew oda-yo taybet ke binê erdî de virazena. Çunkî damêrri wazena ke no oda de hîna zaf miqatê Nasîb bibo û Xerîb ra xurtêr û başêr bibo. Bi nê di gaman (teşebus), merheleya rayîrkewtişî destpêkena. Tîya de motîfê “damerrî” seba destpêkerdişê maceraya qehremanî (no qehreman Xerîb o) rolê vengdayîşî ano ca û heto bîn ra zî no rayîrê macera de sey yew “arketîpê merhele” mîsyonê xo îfa keno ke sewbîna eleqayê xo bi “arketîpê anîma” zî esto.

Na sanike de “kal” yanî “Xizir” û “gayo zerdo sehrên/efsunkar” sey yew vengdayîşê nişan/sîmge zî ca genî û qehremanî seba macerayî dawet kerdîşî de yew rol îfa kenî. Xora zafê sanikan de “kal/pîr” bi xo yew motîfê “derwîşo pîr”î yo û teqabulê arketîpê pîr û zanaye keno. “Gayo zerd” zî tîya de xora bi sey yew ercê sembolî bi destê Xizirî, bi vatişê bînî “arketîpo pîr û zanaye” û sewbîna sey “arketîpê anîmus”î na rayîrwanîyê qehremanî (Xerîb) de sey hêzê teberî karê xo ano ca.

Na rayîrwanîya zor yê qehremanî de her di motîfî û bi taybetî arketîpê pîr, yanî Xizir semedê gam eştişê merhelaya ewilî (halo verên ra cîyakewtişî) qehremanî yew newî krîter ê û ey sencenê. Zîra, "Nê çiyî semedê vîyartîşê nê merheleyî, kesî/qehremanî rê sey xêza ke mabênê dayik ra bîyayîş û mergî zelal ê û mifteyê beranê sîrrin/razbîyaye sembolîze kênê." (Şimşek & Şenocak, 2009, r. 111).

Tîya de zî Xerîb, qehreman, îmtîhanê xo yê zorî de verê cû dayika xo vindî keno, dima ra damêrrîya zalim û hesud ra xirabî vînenê û peyên de mecbur maneno ke keyeyê xo ra dûrî keweno. Sey sanikanê cîya-cîyayan yê dinya û tekstanê bînan de, na sanike de peynîyê nê çîyan, qehreman êdî xo bêçare "merhelaya rayîrkewtişî" de vînenê. Çunke na aqubetê rayîrwanîya qehremanî ya, ci ra remayîş mumkin nîyo. Qehreman hem hetê madî ra hem zî manewî ra zehmetan vînenê û bi feleketan îmtîhan beno ke rayîr ey beno verê "merheleya kamilbîyayîşî."

4.2.2. Merheleya Kamilbîyayîş

Seke verê cû ameybi vatiş, no rayîrê cuye de gama diyin, merheleya resayîbîyayîş a, yanî ê tekamulî ya.

Qehreman dewreyê ewilî bi serkewte derbaz bîyo û êdî hayo merheleya resabîyayîşî de, tîya de çîyanê ecayîb û serebutanê cîya-cîyan de muhatab beno, qayde-qaydeyan îmtîhanan beno (Campbell, 200, r. 115).

Na sanike de zî merheleya diyin wina destpêkena: Qehreman, yanî Xerîb, xezebê damêrrîya xo ke a waştênê gayo zerd yê ey bibirna û rizqê ey biqedîna, labelê gayo zerd seherên bi hesîyayîşê nê çiyî nişka ra Xerîbî erzeno xo paşt û mîyanê yew tefir dumanî de uca ra remnenê. Bi nê hedîseyî maceraya kamilbîyayîşî rê ber abeno. No wexto teng de gayo zerd hetkarîyê ey keno, ey tena nêverdeno.

"Ina ser Xerîb towr beno teng, xwi onceno yow gueşe bermeno. A gom di gayo zerd halê Xerîb vînenê û zaf qehîryeno. (...) A gom di ga wel pûf keno û ling dun tencirê xîçî rê keno vila. Her ca tuez-dumon di moneno. Ga û Xerîb zî vûnî firsend in o ca d' fir dunî şinî." (Valêrî, 2021: r. 75).

Bi hetkarîyê gayo zerd, Xerîb uca ra xelisyeno labelê na merhelaya resayîbîyayîş a, çiyê ecêbî û îmtîhanê giran berdewam kenî. Seke merheleya ewilî de senî ke damêrrî "arketîpê versî (shadow)" bî, tîya de yewna arketîpê versî keweno dewre. O zî bi taswîrê fekê Xerîbî, yew dîyev (dev) o:

"Durî ra yow çî ho yeno, la çiyêko ecêb o; yow lewê inî azmon ra mirçikon têron duno ariye, yow lewê yi z' erd d içi kuweya feka duno ariye weno. Ez nizon sowbîna se vajî, ho in heta yeno. Şima nivonî in yow dîyev o." (Valêrî, 2021, r. 75).

Dîyev tîya de sembole hêz-qewetî yo, xirabî û xayinî keno. Bi nê wesfanê xo sey versî hetê tarîyî nişan dano. Seba versî ma eşkenê vajî, tamamîyê ruhî de hetê tarîyî teşkil keno û bi vatişê bînî, birayo tarîyî ey o (Gökeri, 1979, r. 18). Labelê damêrrî,

dev, yan zî ego/nefs bi tesîrê hêz-qewetê no heto tarîyî prosesê sanike de ca genî û her yewê înan semedê sencinayîşê tekamulê qehremanî sey figûrî maceraya felaketan de rolê xo îfa kenî.

Qehreman dûrî de, merheleya resayîbîyayîşî de, “dîyarêko bîn” de mucadeleyê xo domneno. Uca de bi merdişê gayo zerdî ra pey hinî keweno yewna felakete. Êdî bindestê dev de yo û ganî destê ey ra xo bixelisno. Tam na nuqta de seba resayîşê “arketîpê şexsîyeto berz”î, ganî dev de mucadele bikero, muqabilê ey de serkewte bibo. Dev seke cor de ameyo vatiş hetêk ra “arketîpê versî” yo, labelê heto bîn ra zî semedê merdimo kamilbîyayîş sey yew astengî qehremanî tesel/îmtîhan keno. No semed ra qehreman na merhele de ganî yew çare bivîno ke na merhele tepîya de biverdo. Labelê na mucadele de hinî hetkarê ey nêmendî, ganî bi hîş û aqilê xo na zehmetî ra xo bixelisno. Aye ra na game de, bala xo dano devî, kurm û edetanê ey museno.

“Dîyev pîyorê miftûn xwi z’ duno Xerîb û yi ra vûno: ‘Ez in astuaron teslîm tu kena. Miqatê yin bi, wêrdê yin bidî ci, ti gereka qeşawin bikerî. Inon ra ti mesul’

Dîyev ruej bi ruej hemî kurmê xwi, adaton xwi yi ra vûno. Eger wi vajo; ez ro yena kîye herey yeno, vajo herey yena kîye ro yeno. Xerîb zî inê baş fom keno kî sê ê halî hedrêyê xwi vîneno. Xerîn mîyon astuaron di zaf hol oneyno astuero sipîyê kî wi wazeno ina astuerî nişû û îta ra birem û şîyero.” (Valêrî, 2021, r. 76).

Seke cor de aseno di çîyî “mifte” û “estor” sey motîfanê balkeş sanike de ca genî ke her yewê înan bi xo motif ê û sey “unsurê hetkarî” ameyê şuxulnayîş. Tîya de mitfe seba xelasî, resayîşî, yan mijdanê selametî ca geno. “Estor” bi xo sey zafê sanikan de vîyareno, sey “teyr”, o zî sey temsîlê “arketîpê şexsîyeto berzî” yo û qehremanî rê hetkarî keno, ey uca ra remneno û ci rê beno wesayîtê miradî. Xora bawerîyê şarî de estor, hewnan de sey sembole miradî yeno şîrove kerdîş. Seke verê cû vajiyaybî sanike û hewnî bi xo no hetî ra yewbîn ra zaf eleqedarî yê.

Na rayîrwanî de êdî dor ameya gama hîrêyin, merheleya peyên ke qehreman maceraya dergûdila ra pey êdî wazeno tepîya abigêro welatê xo û uca de cuya xo bidomno.

4.2.3. Merheleya Agêrayîşî

Her cuye yew rayîr a û her sanike zî sey cuye rayîrê xo de herikîyena. Qehremanê sanike ke keyeyê xo ra vejîyaybi û kewtbî rayîro sembolîk, axir êdî resayo merheleya peyên. Na merhele de hendê zorî û serebutan ra pey qehreman nika seba merdimo resayîbîyayî, bi vatişê bîn, merdimo kamilbîyayî nezdîyê serkewteyî yo. Gama peyên de bi zanayîş û cesaretê xo dev mexlub kerdo û bi “mifte” û “estor”î êdî semedê agêrayîşê cuye, welat û keyeyê xo amade yo. Yew wezîfeyê ey mendo; remayîş.

“Xerîb vûn firsend in o, ez do biremî. Wi sênî miftê dunî ber rê, ber akeno kî çi vîno! Wade ho pîrrê zerdonî berîqîyayî yo. Xerîb pê in halî huyeno, eşqîn beno. Barcê Xerîb xwi

bi xwi vûn, ero lez altunon biger û biremî. Ca di galun ano zerdon keno zerrê galun û galunê xwi erzen’ astuera sipîyê ser, nişeno astuer û remeno şino.” (Valêrî, 2021, r. 76).

Seke no pasajî ra yeno fehmkerdîş ke qehreman maceraya xo de duştê “anîmaya dişmen” damerrê û “anîmayo dişmen” dev de serkewte bîyo. Rayîrwanîya xo yê sextî ra pey, astengîyan tepîya verdeno ke no xususîyet seke cêr de îzah bîyo, heme sanikan de seypê /eynî yo:

“Edebîyatê şarî de, bi taybetî tehkîyekerdîş de qehremanî eynî sey rîtuellanê înisîyasyon (rîtuellanê kewtişê rayîrî) dûrîyê keyeyê xo de, bi tayê îmtîhananê zehmetî ra derbaz bîyayîşî hinî benê merdimo kamil, yanî resayîbîyayî û axir ancîna agêrenê welatê [cuye û rutînê] xo.” (Özkan 2006: r. 18).

Axir merheleya peyên zî qediyena û qehremanê sanike hinî sey “ferdêk/şexsêko newe” ver bi komel/bextê xo agêreno.

5. PEYNÎYE

Kulturo fekkî, hetêk ra ercî ke hezar serran verî ra yadîgar ê, înan zerê xo de muhafa keno û heto bîn ra zî bi sayeyê înan kulturo nuşteki rê yew bîngeyo dewlemend awan beno. Nê mehsulê kulturo fekkî ra yew zî sanik ê, yew tewirê edebîyatê fekkî yê ke, verê cû bi xebatanê cîya-cîyayan ameyê tehlîl kerdiş. Nika zi na xebate de bi yew nimuneyê sanika Çewlîgî, “Xerîb û Nasîb”, hetê arketîpan ra yena analizkerdiş. Bi nê munasebet bi tesbîtbîyayîşê unsurê arketîpan hem ziwanê sembolîk û hem zî teberhîşê mûştêrek ameyê eşkerakerdiş. Seba analizê arketîpan tîya de formulê “rayîrkewtiş-kamilbîyayîş-agêrayîş” yê Joseph Campbellî ra îstîfade bi. Bi nê formulîzasyonî zî, tayê heqîqetî ke prosesê sanike de şîfre bîyê, verê cû tesbît bîye û dima ra zî hetê mana ra şîrove bîyê.

Na xebata analizê tekstê “Xerîb û Nasîb”î de qehreman verê bi mergê dayika xo û dima ra zî bi zordarîyê damêrîya xo, cuya xo ya rutîn ra dûrî keweno û seba îmtîhanbîyayîşî şexsîyetkêko resayîbîyayî xo rayîr de vînenno. No konteks de no rayîr, sey yew xêza dayîreyî eksen yê “rayîrkewtiş-kamilbîyayîş-agêrayîş” aseno ke seke çerexîyayîşê kozmosî tîya de wucûd geno (Alay, 2012, r. 66). Xora no proses de qehreman hetê tekamulê ruhî û seba şexsîyetbîyayîşî, hîrê merheleyan ra ravîyareno. Merheleya ewil de bi yew vengdayîşê çarenuştişî keye û cuya xo ra vejîyeno, ya dîyin de dûrî de zor û zehmetî vînenno, bi astenganê sextan mucadele keno û axir gama peyên de zî na macera ra bi cesaret û sebrê xo serkewte beno û agêreno cuya xo. Êdî qehreman sey yew şexso kamil, seke newe ra dayika xo ra bîyo, rayîrê xo yê madî û manevî tamam kerdo. No heqîqet bi nimuneyê na sanike, bi roşnê teori û metodê Jung û Campbellî, bi tesbîtê motîfê tekrarbîyayan û unsurê sembolîkan eşkera bîyo. Heto bîn ra zî, bi sayeyê nê çîyanê eşkerabîyayan teberhîşê komelî û însanîyetî tîya

de sey çîyo muşexes ameyo vînayîş. Nê heme xususîyetî sey sanikanê şaranê bînan, ê kurdan de zî bi eynî hîş yan teberêhîşê kolektif xo mojnênê.

Xulusa na xebate de, bi wesîleyê nimuneyê sanika kirdkî ya Çewlîgî ameyo dîyayîş ke, metnanê anonîm yê narratîvî/tehkîyekerdîşî hetê arketîpan ra dewlemend ê û bi tesbît û analîzê nê arketîpan zî fehmkerdîşê zîwanê sembolîk hîna asan o. Sewbîna bi nê analîzî, teberhîşê muştêrek yê însanîyetê ke zemanê qedîman ra nat bi tayê bedilyayîşan xo sey eyneyê nişan danê, wina metnan de zî berdewam kerdo.

6. ÇİMEYÎ

- Alay, O. (2005). "Bingöl Masalları (İnceleme-Metinler)". (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Alay, O. (2012). "Evvel mi Gelsin, Sonra mı? Masalı ile Gündeşlioğlu Halk Hikâyesinin Arketipsel Tahlili". *Milli Folklor*, 2012, Sayı: 96, ss.58-66).
- Boratav, P. N.i (1958). *Zaman Zaman İçinde*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Campbell, J. (2000). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Dökmen, Ü. ve Dökmen, Z. (1987). "Jung'un Aşama Arketipi'nin Test edilmesi". *Psikoloji Dergisi*, C.6, Sayı: 21, s. 86.
- Fromm, E. (1990). *Rüyalar, Masallar, Mitoslar (Sembol Dilinin Çözümlemesi)*. (Çev. Aydın Arıtan-Kaan H. Ökten). İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Geçtan, E. (1990). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gökeri, A. İ. "Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması". Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1979.
- Gürol, E.. "Arketip", *Türk Dili*, (500): 1993.
- Jung, C. G. (1996). *Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri*. (Çev. Kamuran Şipal). İstanbul: Cem Yayınları.
- Jung, C. G. (2009). *İnsan ve Sembolleri*. İstanbul: Okuyan-us Yayınları.
- Lezgîn, R. (2012). "Derheqê Sanikan De". *Edebîyatê Kirmanckî Ra Nimuneyî (Zazaca Edebiyatından Örnekler*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, ss.50-52.
- Moran, B. (1994). *Edebiyat Eleştirileri ve Kuramları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkan, T. "Bey Böyreğ Anlatılarının Kahramanın Yolculuğu Açısından İncelenmesi". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2006.
- Şimşek, E.- Ebru Ş. "İbni Sina Hikâyelerinin Arketipsel Tahlili", *Milli Folklor* 82 (Yaz 2009): 110-121.
- Valêrî, N. (2021). *Xerib û Nasib Çewlîg ra Çewres Sanikî*. Wan: Weşanxaneyê Peywend.

Extended Abstract:

Literary texts, especially narrative folklore products are analyzed in terms of many theories, methods and evaluated in terms of form, content and style. One of these theories and methods is the archetypal theory based on archetypal elements. This approach, which draws its basic principles from the science of psychology, and also makes use of other disciplines such as history, sociology and anthropology, and other criticism methods, is essentially a work-oriented approach. In the work, he tries to interpret the elements of the past culture as a reflection, especially the archetypes and the symbolic language they are related to.

Similar events that people have encountered for many years turn into certain behavior patterns for people after a while. As a result of this; “With the roles and concepts such as mother, father, woman, man that every person encounters throughout his life; Situations such as finding a spouse, friends, going on a journey have led to the formation of “templates” called archetypes. Saying archetypes that are, indeed, collective values of humanity and are images handed down from past to present, from generation to generation, Jung - a prominent psychologist, thinker and the founder of analytical psychology states that they affect many fields from daily life of individual to various literary works. Especially types of oral narrative art such as tales, epics and folk stories have close relations with symbolic language and collective unconscious, especially with myths. Using Campbell’s “separation-initiation-return” formula in order to unearth symbolic language and archetypal in these narratives will help to reach encoded information/reality. In tales and folk stories, hero embarks on adventure to complete his individuation process in accordance with “separation-initiation-return” archetypes. In the process “the wise man”, “shadow”, “anima-animus”, “ego” archetypes take roles in the narrative through the adventure knitted with symbolic values. By analysing these archetypes, only symbolic values can be determined and understood.

In the analysis done within this study related to the folk story of “*Xerîb û Nasîb*” (*Hkerîb and Nasîb*), it has been observed that by adapting the archetype symbolism in narrative types, the processes throughout the reality have not been coincidental but the conscious indicators of change and conversion by the collective reflections of centuries. In this article, the hero in the tale in question experiences a series of troubles, first with the death of his mother and then with his stepmother’s life. He gets away from his routine life and becomes a mature individual, subject to the tests of life on the way to individuation. In this context, it finds itself on the path of “separation, maturation, return”, which resembles a circular cycle. Naturally, in this process, the hero must go through three stages for his spiritual development and self-realization. In the first stage, he sets out by being separated from his routine, that is, from his home and country, with a call. In the second stage, this time he encounters many difficulties, struggles with obstacles, and tests his patience and courage. This is his maturation and struggle period. Finally, when he reaches the final stage, the hero overcomes obstacles with his mind, courage and patience in this challenging adventure and returns to his home and country as a reborn as a mature individual. This reality is expressed by analyzing the theory and method of Jung û Campbell with the example of the fairy tale here. Thus, the elements of the common unconscious of humanity are determined in the focus of archetypes, and the symbolic language reflected in the tale, which is an anonymous genre, is interpreted.

As a result, in this study, it has been seen that the Kurdish (Zazaki) Bingöl tale is rich in archetypes as an anonymous narrative, and it is possible to make sense and interpret the symbolic language as a result of the determination of the mentioned archetypes. In addition, as a result of this analysis, the collective unconscious of humanity continues to exist through this and similar texts as a reflection of ancient times.